

„CO Z TĚCH DĚTÍ VYROSTE?“ O RIZICÍCH OPRESE SOCIÁLNÍ PRÁCE VŮČI STEJNOPOHLAVNÍM RODIČŮM¹ / RADKA JANEBOVÁ, TEREZA BŘÍZOVÁ, IVANA VELČOVSKÁ

‘What will become of the kids?’ On the Risk of Oppression of Same-Sex Parents in Social Work

Abstract: Social work as an institutionalized profession aims to promote and defend human rights and social justice regardless of gender, sexual orientation and other grounds. Rooted in Christianity, it is partly performed by religious organizations and religious people. Consequently, conservative values may orient the profession, thus conflicting with the rights of lesbians and gays. The aim of the article is to present the risks of social worker's oppressive action toward same-sex parents, and to suggest possibilities how to avoid such ethical misconduct. First, we present a dilemma of social work arising from the tension between ethical principles of equality and non-discrimination on the one hand and conservative norms on the other hand. Then, we introduce individual oppressive tendencies which are manifested in the discourse “on homosexuality” in Czech social work and how these may transform into social worker's oppressive action. Finally, we propose practical suggestions that can support anti-oppressive social work in the Czech Republic.

Key words: social work, human rights, oppression of gays and lesbians

Sociální práce je institucionalizovanou profesí, jejímž posláním je prosazovat a obhajovat práva lidí a sociální spravedlnost bez ohledu na jejich gender, sexuální orientaci a další charakteristiky. Zároveň se jedná o profesi, která má částečně kořeny v křesťanství, je zčásti zprostředkovávána církevními organizacemi, inklinují k ní věřící lidé, takže je zde přítomno vysoké riziko prosazování konzervativních hodnot, které mohou být v rozporu s právy leseb a gayů. Přestože se v sociální práci velmi silně diskutuje o etice práce s klienty², riziko etických pochybení vyplývajících z víry nebo konzervativních hodnot „pomáhajících“ není v rámci profese téměř vůbec rozebíráno. Otázky oprese sexuálních menšin/skupin ze strany sociálních pracovníků zůstávají nepoložené.

Cílem následujícího textu bude prezentovat rizika opresivního jednání ze strany sociální práce vůči stejnopohlavním rodičům a navrhnout pro sociální práci cesty, jak se takovým etickým pochybením vyvarovat. Nejprve budeme prezentovat dilema sociální práce vyplývající z vazby k etickým principům a zároveň k normám a tradicím společnosti, abychom poukázaly na možný profesně institucionální charakter oprese. Dále představíme opresivní tendence námi vnímaného dominujícího diskursu „o homosexualitě“ v české sociální práci. Poté se budeme zabývat opresivními praktikami sociálních pracovníků, které vyplynuly z námi sekundárně analyzovaného výzkumného šetření Terezy Břízové (2013), které budeme ve snaze zvýšit validitu našich závěrů doplňovat obdobnými zjištěními ze zahraničních výzkumů. Na závěr se pokusíme navrhnout praktický přístup, který by mohl sloužit jako vodítko pro antiopresivní praxi sociálních pracovníků v České republice.

Přestože jsme se v rámci jak výzkumného šetření, tak studia relevantních dokumentů z oblasti sociální práce setka-

ly s popisy jednání sociálních pracovníků, které se jeví jako velmi profesionální, zaměřovaly jsme se výhradně na negativně hodnocené projevy z jejich strany. Nerady bychom tímto textem vyvolaly či posílily představu o sociální práci jako neetické či utlačující profesi, protože v praxi se lze setkat jak s velmi kvalitní sociální prací podporující utlačované klientky, tak s jejím zneužíváním pro asociální cíle. Aplikačním cílem naší stati je argumentovat ve prospěch profesionálně etického přístupu a navrhnout konkrétní způsoby, jak pracovat se sexuálními menšinami/skupinami podle etických principů, čímž bychom také rády posílily prestiž profese, kterou samy vykonáváme.

Pozičním východiskem následujícího textu je „kritická teorie“ sociální práce, která se zaměřuje na dekonstrukci ukázkujících praktik sociální práce. Konstruktivistické východisko nám také umožňuje vnímat užívané pojmy, jako jsou „sexuální orientace“, „heterosexualita“, „gay“, „lesba“, „muž“ či „žena“ jako sociálně konstruované, tedy jako možné opresivní nástroje produktivní moci (Foucault 1978).

Vymezení použitých výzkumných metod a technik

K dosažení cíle našeho textu jsme kombinovaly dvě výzkumné techniky. Především jsme se opíraly o ojedinělé kvalitativní výzkumné šetření Terezy Břízové (2013), jehož cílem bylo zkoumat percepci přístupu sociálních pracovníků z perspektivy leseb a gayů. Vzhledem k našemu záměru a cíli zkoumat pouze projevy oprese sociálních pracovníků, tedy jazykem výzkumné metodologie *extrémních situací* (Hendl 2005), jsme musely provést sekundární kvalitativní analýzu přepsaných rozhovorů. Za druhé jsme využily studium odborných dokumentů ze zahraničí, které mohly podpořit naše zjištění o možných opresivních praktikách

ze strany českých sociálních pracovníků, a studium dokumentů z oblasti české sociální práce pro prezentaci hypotézy o některých opresivních tendencích dominujícího diskursu české sociální práce o „homosexualitě“.

Výzkum Břízové postavený na fenomenologickém zkoumání probíhal prostřednictvím polostrukturovaných rozhovorů, které byly realizovány na jaře roku 2013. Její původní předpoklad, že bude mít k dispozici okolo třiceti informantek, se ukázal jako nerealistický ze dvou důvodů. Za prvé, jejich hledání komplikovala kritéria, která měly informantky naplňovat – tedy být stejnopohlavním rodičem a mít zkušenost se sociálními pracovníci. Za druhé, řada nalezených potenciálních informantů se obávala o svých zkušenostech hovořit a interview nakonec neposkytla. Nakonec se jí podařilo s pomocí techniky *sněhové koule* realizovat osm rozhovorů se šesti ženami a dvěma muži (v žádném případě se nejednalo o společné partnery) z různých koutů České republiky. Bylo tedy získáno osm rozdílných popsání situací, z nichž některé zahrnovaly jeden kontakt, zatímco jiné opakované setkávání se sociální pracovníci. To je sice málo na jakákoliv zobecnění (o ta navíc v kvalitativním výzkumu ani nejde), ale přesto poskytly zajímavý materiál, ze kterého bylo možno zjistit alespoň některé opresivní tendence, kterých se mohou dopouštět sociální pracovníci na svých klientech.

Analyzované situace se odehrávaly ve dvou institucionálních kontextech. Za prvé v rámci orgánu sociálně-právní ochrany dětí (dále OSPOD), do jehož kompetence spadá sociálně-právní ochrana dětí ve smyslu práva dítěte na příznivý vývoj a řádnou výchovu, na ochranu oprávněných zájmů dítěte, včetně ochrany jeho jmění a působení směřující k obnovení narušených funkcí rodiny (zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů). Rodiče měli zkušenosti se sociálními pracovníci obecních úřadů obcí s rozšířenou působností, které v jejich domácnostech prováděly sociální šetření v rámci zastupování zájmů dítěte ze strany OSPOD. Druhou institucí, se kterou popisovali naši informanti zkušenost, byl Úřad práce ČR. V jednom případě se kontakt týkal žádosti o dorovnání příjmu matky do životního minima, ve druhém případě šlo o zjištění možnosti nástupu jednoho z gay otců na rodičovskou dovolenou. Je třeba uvést, že institucionálních kontextů, v nichž by se stejnopohlavní rodiče mohli setkat se sociálními pracovníci, by bylo možno najít více (např. v oblastech sociálních služeb, školství či zdravotnictví), ale takové zkušenosti informantky Břízové neuváděly.

Otázky, které jsme zkoumaly v rámci naší sekundární analýzy, se vztahovaly ke dvěma oblastem. Chtěly jsme zjistit, jaké se mohou objevit „neprofesionální“, respektive opresivní praktiky vůči klientkám ze strany konkrétních pracovníků a jaká lze nalézt v těchto situacích opresivní „systémová omezení“ ze strany institucí.

„Neprofesionální praktiky“ jsme operacionalizovaly s pomocí teorie Geerta van der Laana³ (1998), který za ně po-

važuje takové jednání sociálních pracovníků, kdy neberou v úvahu fakta o situaci (objektivní svět), kdy se nezabývájí otázkou akceptovatelnosti či neakceptovatelnosti situace klienta (sociálním světem) a kdy nereflktují charakter vzájemného vztahu s klientkou (subjektivním světem). Jinak řečeno nás zajímalo, jaké formy útlatku se mohly projevit při sběru informací o situaci stejnopohlavních rodičů, jaké se mohly objevit tendence k moralizacím (zjednodušujícímu hodnocení, co je dobré a co špatné) a jaké vnímaly znaky neupřímného jednání ze strany sociálních pracovníků.

Obdobně i pro operacionalizaci „systémových omezení“ jsme využily Laanův (1998) koncept „kolonizace“, kterou charakterizuje jako omezování „životního světa“ „Systémem“ prostřednictvím nejrůznějších byrokratických opatření. V případě našich informantů nás zajímalo, v jakých situacích jim nějaká konkrétní byrokratická opatření bránila uplatňovat jejich práva a jak se v této situaci zachovaly sociální pracovníci.

Vzhledem k silnému apelu na anonymitu ze strany informantů a vzhledem k naší potřebě garantovat etiku výzkumu jsme se rozhodly akceptovat závazek Břízové a neoznačovat informanty ani kódy, aby nebyla možná jakákoliv identifikace. Určitým omezením naší analýzy byla skutečnost, že jsme si vzhledem k nízkému počtu informantek nemohly dovolit zkoumat případné odlišnosti mezi gay rodiči a lesbickými rodiči. Je možné, že percepce zkušeností gay a lesbických rodičů může být na základě sociálně konstruovaných předpokladů odlišná. Tento aspekt jsme si do naší analýzy zakomponovat netroufily, byť to může vést k určité neoprávněné unifikaci žen a mužů.

Pro zvýšení validity našich závěrů ohledně možných projevů oprese ze strany sociálních pracovníků jsme námi zjištěné formy oprese doplňovaly obdobnými zjištěními, která jsme našly v zahraničních výzkumech. Vycházely jsme z předpokladu, že zahraniční zkušenosti mohou pomoci přinést nové poznatky do námi nalezených opresivních praktik. I v tomto případě jsme se zaměřovaly na hledání „extrémních případů“ v anglicky psaných studiích, které jsme našly po rešerši odborných časopisů z oblasti sociální práce v letech 1990–2012 v databázi *Sage Journals*. Nalezené relevantní články jsme analyzovaly na základě kategorií oprese, které jsme zjistily v rámci sekundární analýzy.

Analýzu dokumentů jsme užily i v případě naší snahy charakterizovat opresivní tendence diskursu české sociální práce. Naším cílem nebylo vymezit diskurs české sociální práce „o homosexualitě“, ale načrtnout jeho opresivní tendence. V rámci analýzy dokumentů jsme se zaměřily na analýzu vybrané odborné literatury a tzv. Minimálního standardu vzdělávání v sociální práci (2011). Vzhledem k tomu, že nám není známa odborná literatura společně celorepublikově sdílená sociálními pracovníky, která se věnuje přímo oblasti sociální práce se stejnopohlavními rodiči, zaměřily jsme se na odbornou literaturu vydanou nakladatelstvím Portál⁴ orientovanou na oblast sociální práce s rodinou (včetně oblastí sanace rodiny a multidisciplinární spoluprá-

ce), v níž jsme hledaly opresivní tendence českých autorek a autorů. Celkem jsme analyzovaly sedm knih⁵ s výzkumnou otázkou, jak lze interpretovat pasáže věnované sociální práci s rodinou z hlediska jejich dopadů na stejnopohlavní rodiče.

Jsmo si vědomy, že náš předpoklad „opresivity“ české sociální práce mohl ovlivnit naše závěry. Naším cílem však nebylo potvrdit, že česká sociální práce je opresivní, ale ukázat na možné situace, kdy k takovému jednání může docházet. Naši orientaci na extrémní či negativní případy může legitimovat snaha varovat před možným opresivním jednáním ze strany sociální práce. To zároveň vnímáme jako nutný krok k nápravě případné utlačující praxe.

Sociální práce opresivní, nebo antiopresivní?

Na úvod budeme prezentovat veřejný závazek sociální práce v konfrontaci s některými kolizními tlaky, které ji mohou vést až k opresivním tendencím vůči sexuálním menšinám/skupinám. Tyto kolize mohou ukazovat, že opresivita může vycházet z rozporuplné identity profese jako takové.

Sociální práci lze vymezit jako profesi, jejímž cílem je „podpora zvládání obtížných životních situací klientů zprostředkováním změny vzájemných problémových interakcí mezi klienty a subjekty v jejich sociálním prostředí působením na klienty, působením na subjekty v jejich sociálním prostředí a působením na průběh interakce mezi nimi“ (Zásady a obsah věcného záměru zákona o sociálních pracovnících a samosprávné profesní organizaci 2013). Z uvedené definice vyplývá, že sociální pracovníci by měli své intervence směřovat jak na adaptační schopnosti klientů, tak na změnu jejich sociálního prostředí od mikroúrovně po makroúroveň společenských institucí.

Klíčovým tématem sociální práce jsou etické hodnoty a principy. Za takové principy jsou z pohledu Mezinárodního etického kodexu sociální práce (2004) považovány „lidská práva a lidská důstojnost“, „sociální spravedlnost“ a „profesionální jednání“. Obdobně Etický kodex sociálních pracovníků České republiky (2006) zdůrazňuje, že sociální práce je postavena na dodržování lidských práv a zároveň deklaruje požadavek na etiku jednání bez ohledu na sexuální orientaci osob. Na základě obou těchto etických dokumentů by se mohlo zdát, že etické vodítko pro sociální pracovnice je jasné. V souvislosti s fungováním profese sociální práce však lze najít nejméně dva kolizní protitlaky, které vytvářejí dilemata profese při práci se sexuálními menšinami/skupinami.

Jedná se o historické kořeny sociální práce, které částečně vycházejí z církevní charity a stále výkon sociální práce ovlivňují prostřednictvím tzv. „filantropického pojetí“ sociální práce (Musil 2008). Do sociální práce vstupuje mnoho lidí s představou filantropické pomoci bližním, kterou chtějí poskytovat na křesťanských principech. V jejich přístupu k sexuálním menšinám/skupinám je mohou ovlivňovat zjednodušené a doslovné výklady biblických textů. Jak píše Martin Putna (2012: 9–10), křesťanství a homosexualita stojí v současném světě spíše proti sobě. Může to být

dáno biblickými texty a historickou zkušeností, ale v současné době i „kulturní válkou“ mezi stoupenci tradičních církví, kteří se snaží zabránit společenské emancipaci homosexuality, a mezi stoupenci homosexuality, kteří se snaží omezovat společenský vliv církví. Věřící sociální pracovnice mohou v důsledku dominujícího křesťanského výkladu o jiných sexuálních identitách znevýhodňovat lidi s těmito identitami. T. U. Hancock (2008) nazývá takový přístup „etikou konformity“ a charakterizuje ho respektem k právům klientů pouze v rámci „Božích zákonů“. Pokud se klienti svým chováním ocitají mimo rámec těchto příkázání, jsou manipulováni k tomu, aby se jim přizpůsobili. Jak zjistili např. B. Newman (1989), L. S. Wiener a K. Siegal (1990), E. P. Cramer (1997) či C. Berkman a G. Zinberg (1997), takto homofobické postoje sociálních pracovníků negativně ovlivňují jejich schopnost podporovat lesby a gaye v jejich právech.

Kromě toho je sociální práce profesí, která je financována z veřejných zdrojů a očekává se od ní, že bude prosazovat společenské hodnoty spojované s konceptem „normality“, což může znamenat i ve smyslu podpory „heteronormativity“. Organizace, které budou vystupovat aktivisticky s aktivní podporou sexuálních menšin/skupin, se vystavují riziku, že mohou přijít o finanční dotace ze strany konzervativně orientovaných politiků a vysokých úředníků. V důsledku obou popsaných protitlaků se sociální práce stává ambivalentní profesí, která přes své emancipační poslání může působit opresivně.

Opresivní tendence dominujícího diskursu „o homosexualitě“ v české sociální práci

Termín „homosexualita“ používáme záměrně s vědomím jeho rizik. Vymezení „homosexuality“ lze najít celou řadu, přičemž mají zpravidla společnou charakteristiku „v citové a sexuální orientaci na osoby stejného pohlaví“ (např. Brzek, Pondělíčková-Mašlová 1992; Dubaj 1994 in Janošová 2000: 13; Fifková 1998: 76; Procházka 2002). Rizika využití termínu „homosexualita“ vnímáme v jeho historických konsekvencích, které nesly konotace nemoci či lékařské diagnózy až patologie.⁶

Přes uvedené výhrady jsme se rozhodly pojem „homosexualita“ používat, a to vždy výhradně v uvozovkách. Číníme tak proto, že ho vnímáme jako metaforu stávající situace sexuálních menšin/skupin v České republice. Ty jsou zpravidla redukovány na dvě sexuální orientace – heterosexuální a homosexuální, přičemž homosexuální orientace je vnímána jako určitá „marginální odchylka“ od většinové a „normální“ heterosexuality.

Praktická sociální práce je vystavena značnému riziku, že bude prosazovat dominující diskurs „o homosexualitě“ v České republice, který se vyznačuje „podmíněnou tolerancí“ (Sokolová 2009) nebo který my vnímáme jako „diskriminační toleranci“ (reprezentovaný ve výzkumu Břízové postojem „nic proti vám nemám, ale...“). Česká veřejnost sice zastává ve výzkumech veřejného mínění dlouhodobě postoje směřující k větší otevřenosti a toleranci, tyto postoje se

však stávají méně tolerantními, pokud jsou zkoumány ve vztahu k rodičovství. Když průzkum Centra pro výzkum veřejného mínění (2012) v květnu 2012 zjišťoval názory na práva homosexuálně orientovaných lidí, zjistil, že zatímco například právo na registrované partnerství uznávají tři čtvrtiny obyvatel a sňatek homosexuálů podporovalo 51 % lidí, tak podpora adopcí dětí byla 37 % (zatímco proti bylo 55 %). Zdá se, že ideálem chování gayů či leseb pro českou společnost je takové chování, které by se dalo přirovnat k tiché integraci. Při prosazování svých práv totiž v majoritní společnosti sklízí vlnu nevole.

Dále se pokusíme rámcově představit opresivní tendence „diskursu o homosexualitě“ v české sociální práci. Mimo naši analýzu uvedeme příklady tzv. autorit z oblasti příbuzných pomáhajících oborů, se kterými se mohou v rámci vzdělávání setkat i sociální pracovníci, a které mohou přispívat k opresivním tendencím sociální práce.

Jak vyplývá ze zákona o sociálních službách č. 208/2006 Sb. v platném znění, odbornou způsobilost pro výkon sociální práce nemají pouze ti, kteří vystudovali studijní obor akreditovaný pod programem Sociální práce a sociální politika, ale také například ti, kteří vystudovali sociální pedagogiku, právo, speciální pedagogiku, patologii a prevenci atd. Opresivní tendence tedy nemusí vycházet pouze ze sociální práce samotné, ale i z těchto oborů. Sociální práce je zároveň profesí, která vyžaduje široké znalosti z řady disciplín, které umožňují sociálním pracovnícům získat komplexní náhled na situaci klientek. Proto nelze pominout opresivní impulsy, které přicházejí do sociální práce z jiných oborů. Například sociální pedagog B. Kraus (1999: 47), s jehož publikacemi se mohou setkat především sociální pracovníci, kteří vystudovali obor sociální pedagogika, v souvislosti s popisem negativních sociálních jevů, k nimž řadí také homosexualitu a feminismus, konstatuje, že pokud „překročí jistou únosnou hranici, stávají se pak pro společnost jistou zátěží a způsobují řadu problémů“. Jiným příkladem by mohlo být vyjádření lékařky a psychoterapeutky Burdové v rámci Masarykových debat v květnu 2013, která zaujímá zamítavé stanovisko k možnosti legálního nároku na adopci dětí stejnopohlavními páry. „Děti ke svému zdravému vývoji potřebují ženský a mužský vzor, který může dítěti dát pouze muž a žena... Z dlouholeté praxe na psychiatrii mohu potvrdit, že muži vychovávaní pouze ženami, byli poté zženštilí...“. Přestože tyto nahodile vybrané interpretace nelze považovat za reprezentativní, mohou být zajímavou ukázkou, jak může být diskurs sociální práce o homosexualitě formován jinými disciplínami.

Charakterizovat dominující diskurs české sociální práce „o homosexualitě“ si vzhledem k nedostatku dat netroufáme. Nejsou nám známy žádné reprezentativní výzkumy zabývající se postojem sociálních pracovníků ke gayům a lesbám, či naopak reprezentující vnímání přístupu sociálních pracovníků ze strany leseb a gayů. Spíše pro ilustraci lze připomenout studii z blízkého Slovenska, která zkoumala zkušenosti lidí z LGBT komunity s psychologickou pomo-

cí. Závěry z výzkumu hovořily o pozitivních i negativních zkušenostech, kdy mezi negativní se řadily na straně psychologa či psychologů zejména neinformovanost o problematice, náboženské předsudky a pokusy o konverzní terapii. Výzkumu se zúčastnilo 253 respondentů, z nichž 21 % uvedlo negativní zkušenost (Smitková, Kuruc 2012: 11–13). Lze spekulovat, že obdobné negativní zkušenosti mohou mít lesby a gayové i se sociálními pracovníci.

S ohledem na výše popsanou ambivalenci sociální práce a dominující diskurs „o homosexualitě“ v České republice lze předložit hypotézu, že profesní diskurs bude kopírovat ten celospolečenský. Dále se pokusíme zamyslet nad opresivními tendencemi diskursu sociální práce „o homosexualitě“. Poukážeme na historický paradox sociální práce a na systém vzdělávání, které mohou načrtávat, jak je vnímána „homosexualita“ v sociální práci.

V české sociální práci se o situaci LG skupin/menšin téměř nediskutuje, ať z hlediska teorie či praxe. Našly jsme pouze text zaměřený přímo na sociální práci s lesbami, a to o lesbické feministické teorii v sociální práci R. Janebové a M. Kappla (2008). Proto je snadno přenosná otázka Rebecca L. Sperling (2010), byť z anglosaského kontextu, „*Kde jsou nějaké lesby v sociální práci?*“ Naráží tím na nedostatek či spíše absenci profesionálního modelu, který by cílil na LG aktivismus uvnitř profesionální komunity sociálních pracovníků a pracovníků, ať v akademické komunitě nebo mezi praktiky. Česká sociální práce ve vztahu k profesionálnímu pojetí sociální práce s gay/lesbickými klientkami a klienty „mlčí“. Zda toto „mlčení“ vyplývá z „nezájmu“ českých sociálních pracovníků o téma, nebo z „neochoty“ diskutovat o takovém tématu, či ještě z jiných příčin, si dovoluujeme formulovat pouze jako otázku, protože ke kvalifikované odpovědi nemáme dostatek relevantních informací.

Toto „mlčení“ je paradoxní obzvláště z toho hlediska, že řada zakladatelek sociální práce sama patřila k ženám žijícím v partnerství se ženami. Studující sociální práce se o těchto zakladatelkách sociální práce učí, ale bez vazby na to, jak byl jejich přínos teoriím sociální práce ovlivněn jejich sexuální identitou. Mezi nejznámější lesby v sociální práci patřily Jane Addams, americká sociální pracovníce, nositelka Nobelovy ceny míru, která se věnovala zejména problematickým poměrům přistěhovalců a založila proslulý *Hull House* pro přistěhovalce (první sociální centrum v USA), Mary Richmond, autorka přelomové knihy *Sociální diagnóza*, která se zasloužila o rozvoj metody *případové sociální práce (casework)* pro lidi v nouzi, nebo partnerky Jessie Taft a Virginia Robinson, které byly představitelkami psychoterapeutického konceptu sociální práce (Fredriksen-Goldsen, Lindhorst, Kemp, Walters 2009). Česká sociální práce v biografích zakladatelek sociální práce o jejich sexuální identitě přinejmenším mlčí (s výjimkou slovenského textu M. Bosé [2011]). Michel Foucault (1978) označuje takovou situaci mlčení jako „*rétoriku ticha*“, jejímž účelem je vyloučit konkrétní jednotlivce a skupiny z dominujícího diskursu a veřejného zastoupení včetně historie.

Podíváme-li se do tzv. Minimálního standardu vzdělávání v sociální práci (2011) vytvořeného Asociací vzdělavatelů v sociální práci ČR, který vytyčuje povinné okruhy, které musí školy sociální práce (vysoké školy a vyšší odborné školy) učit, aby obdržely akreditaci, objevuje se téma sexuální identity pouze v okruhu sociologie, kde by si studující měli osvojit pojmy, jako jsou pohlaví a sexualita, identita a sexualita, nerovnost z hlediska pohlaví, gender. Konkrétní kurikula škol pak mohou odrážet hodnotové preference vyučujících a jednotlivých škol spíše než potřeby sociální práce a jejich klientů.

Česká sociální práce netrpí pouze jediným smyslovým handicapem ve vztahu k LG tematice, není pouze „němá“, ale někdy je i „slepá“, což se může projevat také ve vzdělávacích kurikulech škol, kde jsou stále nereflekтованě učeny například teorie o funkcích rodiny, které jsou vykládány pouze v rámci dominujícího diskursu heterosexuality. K této nereflekтованosti může přispívat i odborná literatura sociální práce, která propaguje heteronormativitu. Například v rámci tzv. sociálně-výchovných funkcí rodiny se stále píše o nutnosti osvojování rolí žen a mužů (např. Kovařík 2003: 219; Kodymová, Koláčková 2005: 44; Matoušek, Uhlíková 2005: 58–59), tyto role jsou považovány za komplementární (např. Kovařík 2003: 217), způsobilost rodiče sloužit jako vzor pro vytvoření role dospělého muže, resp. ženy, je prezentována jako jedno z kritérií výchovných předpokladů rodičů (např. Matoušek, Pazlarová 2010: 47; Matoušek, Uhlíková 2005: 65), jako rizikový faktor pro děti je prezentována pouze „raná separace dítěte od matky“ (např. Bechyňová, Konvičková 2008: 42; Matoušek 2005a: 33; Matoušek, Uhlíková 2005: 59), matka je primárním rodičem pro malé dítě (např. Kovařík 2003: 212), s otcem jako rodičem se příliš nepočítá, pokud ano ve vztahu k důsledkům chybějícího otce pro děti (hlavně chlapce) (Matoušek, Uhlíková 2005: 65), nebo je u témat, jako jsou „rizikové faktory na straně rodičů“ prezentována výhradně typologie a charakteristiky matek, které mají sklon k zanedbávání dětí (typologie otců kupodivu přítomny nejsou) (např. Matoušek, Pazlarová 2010: 139–141; Matoušek 2005b: 76).

Také ve vztahu k sociálním institucím lze najít prvky heteronormativity. Manželství může být prezentováno jako monopol heterosexuálních svazků či „genů“, kdy muž podporuje ekonomicky ženu, když mají dítě (např. Matoušek, Uhlíková 2005: 58), při posuzování situace rodiny se zkoumá „funkčnost manželství“ (Matoušek 2003a: 193), nebo je (normální) rodina představována jako výhradní soužití ženy a muže (Matoušek 2003a: 183; Kovařík 2003: 215). Pohlaví může být představováno jako biologická „danost“, která má pouze dvě varianty (např. Kovařík 2003: 212). U témat, jako jsou pěstounská péče a osvojení, absenteje reflexe situace či diskriminace leseb a gayů (např. Pazlarová 2013a, b). Zároveň je třeba uvést, že u některých z citovaných publikací lze najít snahu vyhnout se genderovým stereotypům (např. snaha užívat termín rodiče místo matka a otec v předpokládané vhodné genderové roli), ale v ur-

čitých okamžicích autorky a autoři z této snahy vypadávají (především při práci s převzatými zdroji), což je vede k oné propagaci heteronormativity. Za pozitivní posun lze považovat to, že se nám nepodařilo v nejnovější souborné publikaci *Encyklopedie sociální práce* (Matoušek a kol. 2013) najít žádné z již uvedených projevů heteronormativity, s výjimkou „mlčení“ o GL tematice.

Podobně mohou být na školách nekriticky vyučovány a aplikovány teorie postavené na heterosexuální dělbě rolí. V této souvislosti Radka Janebová (2012) ve své stati „s chlapcem by měl pracovat muž...“ – kritická reflexe 'pozitivního mužského vzoru' v sociální práci“ poukazuje na rizika praxe sociální práce, kdy sociální pracovníce odborů sociálně-právní ochrany dětí požadují, aby s chlapci pracovali muži. Klade si otázku, z čeho taková zakázka plyne, a nabízí jako jednu z hypotéz zastaralé výklady například psychoanalytické teorie v pojetí Sigmunda Freuda, preferenci „teorie rolí“ a „imitační teorie sociálního učení“. Tyto vybrané teorie – možná i proto, že jsou v souladu s křesťanským učením o roli žen a mužů – spoluutvářejí a spoluovládají společenský i profesní dominující diskurs v této oblasti. Vytrvale ovlivňují představy a myšlení sociálních pracovníků a pracovníků, upevňují předsudečné vnímání rozdílných kompetencí žen a mužů a jsou výsostně postaveny na předpokladu povinné a správné heterosexuality.

Odborná literatura a systém vzdělávání v sociální práci tedy mohou podporovat opresivní tendence vůči GL klientům především prostřednictvím „rétoriky ticha“ – jejich vytlačováním z odborného diskursu. Odborná literatura se kromě toho stává nástrojem podpory heteronormativity, která je prosazována důrazem na tradiční genderové role žen a mužů. V rámci analyzovaných dokumentů z oblasti sociální práce nebyly nalezeny zjevné opresivní tendence, které by přímo patologizovaly lesby a gaye. Tendence k opresi se projevy spíše prostřednictvím „jemných mechanismů moci“ (Laan 1998), v moci, kterou lze považovat spíše za produktivní (Foucault 1978) než restriktivní. Představa, že by podle vzoru Národní asociace sociálních pracovníků v USA vznikla ze strany profesních asociací aktivní podpora LG rodičů, se tedy zatím zdá utopická.

Strach z oprese a jeho projevy v rámci vztahu mezi klientkou a pracovnící aneb utajovaná sexuální orientace

Vedle výše uvedené analýzy opresivních tendencí profese sociální práce jsme zkoumaly také konkrétní znaky oprese v přístupu sociálních pracovníků z pohledu informanek. Nejprve se zaměříme na možné prvky oprese v rámci vzájemného vztahu mezi pracovnící a klientkou. Zkoumaly jsme, jaké vnímali klienti znaky neautentického či neupřímného jednání ze strany sociálních pracovníků. Sekundární analýza ukázala, že informantky ani tak nepopisovaly reálné projevy oprese, jako spíše strach, který z ní měly, pokud by se rozhodly být otevřené (autentické) a o své sexuální orientaci by pracovnícím řekly.

Když jsme zjišťovaly, zda rodiče informovali v rámci kontaktu sociální pracovníci o své sexuální orientaci, ukázalo se, že někteří z informantů tuto informaci záměrně zamlčeli. Zkoumaly jsme tedy také důvody, proč to učinili. Ty mohou být zajímavým vodítkem pro odpověď, jaká očekávání mají stejnopohlavní rodiče vůči sociálním pracovnícům. Zároveň jsme zkoumali i to, jak vnímali vztah ze strany sociálních pracovníků.

Na úvod je třeba uvést, že utajení sexuální identity před sociální pracovníci nijak nemusí souviset s *coming outem*. Jak poznamenává M. E. Swigonski (1995), *coming out* nemusí být setrvalý stav. Naopak většina leseb i gayů se rozhoduje situačně, zda a před kým vyjdou se svou sexuální identitou ven, či nikoliv. V některých situacích a s některými lidmi jsou otevření, s jinými nikoliv. Otevřenost vůči sociální pracovníci s sebou může nést celou řadu rizik a nevýhod, přičemž některé z nich, o nichž naše informantky přemýšlely, uvádíme dále.

Jedním z důvodů utajení byl „strach z moralizování“ ze strany sociálních pracovníků. Informantky se obávaly, že by musely vyslechnout hodnocení svého způsobu života. Jedna z informantek byla ovlivněna filmem Kolja: „*Já jsem měla původně teda strach, protože jsem si představovala přesně. Jsem si vzpomněla na film, jak přišla Zubatá, že jo, a bála jsem se, že jako bude hodně přihlíženo k tomu, jakým způsobem já, nebo s kým já tam v té domácnosti teda žiju.*“ Jak ukážou zjištění uvedená v kapitole Opresivní tendence při posuzování životní situace z hlediska její normativity (sociálního světa), nebyly tyto obavy bezdůvodné.

Jako další důvod utajení se ukázal „strach o výsledek jednání“. Informanti očekávali, že zjištění jejich sexuální orientace by mohlo vést k tomu, že by dítě nebylo svěřeno do jejich péče: „*No já jsem z ní strach měla, protože jsem se bála, aby to potom pak nemělo vliv jako na úpravu té péče, kterou jsme si domluvili, aby pak třeba neřekli, že já nejsem pro ty děti dost stejně vhodná jako bývalý manžel, no.*“ Reálně jsme ve výzkumu T. Břízové (2013) nenašly situaci, kdy by zveřejnění sexuální orientace před sociální pracovníci ovlivnilo úpravu péče o děti. To ovšem nemusí vylučovat, že by k tomu nemohlo dojít, jak v kontextu USA zjistili Crawford, McLeod, Zamboni a Jordan (in Polášková 2009), kteří našli v rozhodování psychologů o adopci dítěte souvislost mezi sexuální orientací rodiče a výsledným rozhodnutím. Nedoporučení vyplynula spíše ze strachu ze stigmatizace dítěte než z předpokládaných rodičovských nekompetencí (Polášková 2009).

Jiná obava se vázala k očekávání, že by „sexuální orientace mohla být řešena s dětmi“. Takový strach se nemusí týkat pouze přímé interakce sociálního pracovníka s dítětem, ale také „rozšíření informace o rodině k dalším institucím“, jak ukazuje výzkum B. Speziale a V. Gopalakrishny (2004). Ty zjistily, že lesbické rodiny sice vnímají své vztahy a sociální podporu na mikroúrovni velmi pozitivně, ale problémy se vynořují ve vztahu k mezoúrovni a makroúrovni jejich sociálního prostředí. Zatímco heterosexuální rodiny jsou institucionálně podporovány ve svém privilegovaném

statusu a nebojí se, že by jejich děti byly ohroženy osobami s autoritou ve svém širším sociálním prostředí (širší sousedství, školy, místo zaměstnání rodičů, zdravotní a sociální instituce), tak lesbické matky se obávaly odmítnutí či obtěžování svých dětí kvůli sexuální orientaci jejich rodičů. Jedna z informantek popsala předchozí zkušenost s dopady „řešené“ sexuální orientace na její dceru: „*Dcerka se na bývalé škole setkala před stěhováním s tím, že se jí ptaly spolužačky na to, zda je adoptovaná. Když jim to přiznala, tak jí řekly, že se s ní asi neměly nikdy kamarádit. Teď na nové škole to nikomu neřekla, aspoň o tom nevím. Na staré škole, když partnerka dcerku vyzvedávala z kroužku, slyšela, jak vychovatelka povídá jednomu otci dceřiného spolužáka, že tohle je jedna z těch leseb. Partnerka jí dala výrazem ve tváři najevo, že to slyšela. Takoví rodiče pak vedou doma různé rozhovory, a ty děti to slyší, pak to má ve škole šílené následky. Bojím se dne, kdy to dcerka bude ve škole řešit.*“

Utajení sexuální orientace se odvíjelo i ze „strachu ze zneužití informace ze strany bývalého partnera“, jak uvedla jedna z informantek: „*Jako pak při tom řízení, protože ten bejvalej partner si myslím, že by to mohl zneužít v nějakém smyslu. Hlavně, jakým životem bych žila a co ty děti, v čem budou žít, jaký budou mít vzor a takovýhle věci.*“ V realizovaném výzkumu se prokazatelně neobjevila situace, kdy by došlo k prošetřování poměrů péče o děti z důvodu sexuální identity rodiče, ale z historek kolujících mezi sociálními pracovníci víme, že k takovým situacím dochází. Příkladem, byť ne přímo z LG skupiny, může být otec, který byl příležitostný *cross dresser*, a musel kvůli své bývalé partnerce a sociální pracovníci absolvovat řadu ponižujících psychologických a lékařských vyšetření, zda není své dceři nebezpečný.

Jako důvod utajení sexuální orientace se objevil také „strach plynoucí z nejasného očekávání od sociální práce“. Sociální šetření ze strany sociální pracovníce může být stresující i pro heterosexuální rodiče, protože se jedná o novou situaci. Není tedy divu, že jedna z našich informantek popisovala jako důvod utajení vlastní „vykulenost“ z neznámé situace. Již jsme popisovaly sociální práci jako profesi, která je značně ambivalentní, protože má na jedné straně pomáhat lidem, ale na straně druhé má prosazovat sociální normy. Stejnopohlavní rodiče jako klienti sociální práce mohou mít stejně ambivalentní očekávání, když netuší, zda sociální pracovník přichází v roli pomáhajícího nebo v roli kontrolora dodržování sociálních norem. A už vůbec nemůže tušit, jaké normy bude daný sociální pracovník považovat za žádoucí a správné.

Někteří informanti nesdělovali sociálním pracovnícům informaci proto, že se domnívali, že mají „právo na soukromí“ a že sociálním pracovnícům v podstatě do jejich sexuální orientace nic není: „*Ostatní byli jako naštvaní, že nám jako leze do domácnosti, že co si to jako dovoluje v podstatě, ale nic jí jako nedali najevo...*“ Z hlediska zákonnosti postupu je tento jejich předpoklad legitimní, protože zastupování zájmů dítěte by se skutečně mělo vázat pouze ke zkoumání kompetencí péče o děti, a nikoliv k sexuální orientaci.

Zajímavým detailem, který nesouvisí přímo s utajením, bylo, že informantky opakovaně očekávaly, že mladé sociální pracovníce budou tolerantnější a profesionálnější než ty starší, a stejně tak předpokládaly, že horší budou sociální pracovníci z malých měst než z velkých. Profesionality spojovaly s tím, že se budou zaměřovat v rámci kontaktu na šetření podmínek péče o dítě, nikoliv na sexuální orientaci rodičů. I to lze předložit jako určitou hypotézu v tom smyslu, že určité sociodemografické charakteristiky sociálních pracovníků mohou mít vliv na rozhodnutí stejnopohlavních rodičů, zda budou o své orientaci otevřeně mluvit nebo nebudou.

Z předchozích odstavců vyplývá, jak transparentní měly vztah informantky k sociálním pracovnícům. To může sociálním pracovníkům ukázat cestu, jak pracovat s očekáváními klientek, aby se zvýšila šance na kvalitní pomáhající vztah. Zároveň jsme také chtěly prozkoumat, s jakými problémy se klientky setkaly v souvislosti s vnímanou autenticitou sociálních pracovníků.

Informanti popisovali tři podoby autenticity. Za prvé „akceptující autentické jednání“ sociálních pracovníků, které se zaměřovalo v komunikaci na aspekty péče o děti a sexuální orientaci neřešily. Za druhé „neakceptující autentické jednání“, ze kterého jasně vyplýval nesouhlas pracovníce s jednáním klientky, a klientka byla o této neakceptaci sociální pracovníci otevřeně informována. Třetí typ jednání lze označit jako „neautentické jednání“, které se vyznačovalo tím, že pracovníce nejednala s klientkou na rovinu. Takovou situaci popisovala pouze jedna z informantek, která pocítila výraznou změnu v chování sociální pracovníce po tom, co se dozvěděla o její sexuální orientaci. Tato pracovníce však nikdy s klientkou o své nedůvěře nemluvila: *„Po nějaké době jsem se dozvěděla, že paní psychologka, kterou bylo s dcerkou potřeba navštěvovat, mluvila s touto sociální pracovnící, protože se potřebovala kvůli diagnostice blíže informovat o biologické matce dcerky, a zmínila se jí o našem způsobu života. Řekla jí, že dcerku vychováváme spolu a že jsme vstoupily do registrovaného partnerství. Když jsme se paní psychologky ptaly na reakci sociální pracovníce, tak ta byla údajně v rozpacích. Paní psychologka jí ještě řekla, že je to přece normální. Sociální pracovníce byla zaražená a nechtěla to rozebírat. Myslím, že se jí hlavou honila celá ta adopce a že to vzala jako plánovaný podfuk. Adopce jsou u LG nemožné. Určitě si dodnes myslí, že to bylo takto domluvené. Adoptuji s manželem dítě, pak se rozvedu a budeme žít spolu i s dítětem. Tyto své myšlenky a pocity jsem sdělila i paní psychologce, a ta to připustila. Řekla, že celá věc takto opravdu může působit. Ze strany sociální pracovníce jsem přestala dostávat pozvánky na akce matek s dětmi a na srazy adoptivních rodičů s dětmi. Když jsme se náhodně potkaly, přestala mě bez povšimnutí.“*

Popisovaná situace má kromě vnímané neautenticity sociální pracovníce ještě etickou dimenzi, kdy je zarážející, že psychologka poskytuje důvěrné informace o klientce sociálním pracovnícům bez souhlasu nebo alespoň předběžným informováním klientky.

Opresivní tendence při posuzování životní situace z hlediska faktů (objektivního světa)

Dále budou prezentovány opresivní praktiky, kterých se sociální pracovníce dopouštěly u těch rodičů, kteří je o své sexuální orientaci informovali, nebo se o ní dozvěděli jinak. Zejména v případech, kdy jsme nalezené znaky oprese považovaly za nedostatečně vysvětlené v rámci rozhovorů, jsou naše „zjištění“ doprovázena teoretickými poznatky o stejném nebo podobném jevu z anglicky psané literatury, aby byly jasněji popsány hrozící opresivní tendence.

Posouzení životní situace je v sociální práci klíčová aktivita, protože je předpokladem pro uvážlivě naplánovanou intervenci, a zároveň do něj spadá znalost možných způsobů intervencí. Pokud není posouzení přiměřené (odpovídající jedinečnosti situace), pak pravděpodobně nebudou optimálně vytyčeny ani cíle další práce s klientem, ani cesty, jak těchto cílů dosáhnout.

Aby bylo posouzení životní situace klientů přiměřené, měly by být sociální pracovníci informováni. Informovanost se vztahuje ke zjištění informací v konkrétní jedinečné situaci klienta. Je podstatné zjistit informace ze všech zásadních zdrojů informací – především od klienta (ideálně prostřednictvím dialogu s ním), dále od jeho blízkých, dalších expertek, dětí atd. – a zjistit informace, které se váží přímo k rizikům a potřebám klientek (nezjišťovat méně a nezjišťovat ani více, než je třeba v dané situaci). Znamená to reflektovat vlastní stereotypy a předsudky a vyvarovat se zjednodušených soudů daných nevědomostí.

Právě „neinformovanost ve formě zjednodušených úsudků“ byla jednou z kritizovaných opresivních praktik ze strany sociálních pracovníků. Pracovníce předpokládaly, že znají „pravdu“ o životě dětí v gay/lesbických rodinách, a necítily potřebu vést s klienty dialog o tom, jak to funguje v jejich individuálních případech. Konkrétně jsme zjistily zjednodušený a automatický předpoklad sociálních pracovníků, že lesby si mezi sebou dělí role v rodině na „ženské“ a „mužské“. V realitě nemusí být taková dělba rolí v gay/lesbických rodinách vůbec běžná, a vlastně nemusí být běžná ani v řadě heterosexuálních rodin. V tomto případě může mít „pravda o genderových rolích“ charakter produktivní moci. Podle S. Hickse (2009) není trvání na „genderových rolích“ rodičů pouze otázkou genderu, ale implicitně vede k tlaku na udržení normativní (heterosexuální) sexuality. Osvojovací proces je podle něj v Británii doprovázen řadou obav, že gayové vychovávají ze synů gaye a lesby ze svých dcer lesby.

Podobné automatické soudy jako naše informantka identifikoval S. Hicks (2009) v britském kontextu. Zjistil, že lesbické páry byly při rozhovorech v adopčním řízení a vyplňování formulářů konfrontovány s automatickým očekáváním, že chtějí holčičku. To plynulo z normativního předpokladu, že jí mohou (a měly by) poskytnout „ženskou zkušenost“, zatímco chlapci by takovou „zkušenost“ poskytnout nemohly. Musely také odpovídat, zda budou své děti vychovávat k nenávisti k mužům (na základě stereotypu, že lesby nenávidí muže). V podstatě stejný stereotyp může

být uplatněn i na gay rodiče, jak uvádí opět Hicks (2008) na předpokladu sociálních pracovníků, že gayové by nebyli vhodnými rodiči pro dívky, protože by je například nemohli naučit používat make-up. Velmi ubližujícím příkladem „opresivního vědění“ je a priori předpokládání rizikovost gay rodičů z hlediska zneužití dětí. Lesby jsou považovány za bezpečnější pečovatelky než gayové.

Někdy je jako argument k odmítání adopcí dětí gay/lesbickými páry používána předpokládána „morální hodnota“ stejnopohlavních rodičů. Schopnost pečovat o děti je zaměřována a zcela nelogicky spojována s tím, kdo je sexuálním objektem rodiče, místo s jeho rodičovskými kompetencemi. Podobně jsou stereotypně předpokládány problémy dětí ve stejnopohlavních rodinách: například odcizenost od vrstevníků, nešťastné pocity ze sexuálních aktivit jejich rodičů, mají si být nejisté vlastním sexuálním sebekoncepsem a budoucí sexuální orientací (Dulaney, Kelly in Hicks 2008). Takovou podobu oprese zaznamenala jedna z informantek, které sociální pracovnice vysvětlovala, že „*nedobře ovlivňuje vývoj svých dětí*“.

Důsledkem implementace takových automatických soudů do praxe sociální práce jsou stereotypy a předsudky, které nepřihlížejí k situačním podmínkám lidí. Stereotypy se mohou projevovat tendencí předpokládat, že „pokud je ona lesba, tak je taková“, nebo „protože je lesba, tak potřebuje“. Tyto „pravdy“ mohou být zneužívány v rámci veřejné diskuse o právech gay/lesbických rodičů na adopce. „Vědění“ o gayích a lesbách se může stávat opresivním, pokud se jedná o zjednodušující představy, které ignorují individuální situaci lidí a hledisko lidské diversity.

Neinformovanost sociálních pracovníků se vztahovala i k „neznalosti, jak postupovat“ v případě stejnopohlavních rodičů. Jedna ze sociálních pracovnic Úřadu práce nebyla připravena na situaci umělého oplodnění klientky ze spermabanky, které bylo provedeno „na černo“, a nevěděla, jak postupovat ohledně dorovnání finančních prostředků klientky do životního minima. Ve druhém případě sociální pracovnice nebyla připravena na situaci, kdy jsou v rodném listě dítěte zapsaní dva otcové, protože rodný list byl vytvořen v zahraničí.

M. E. Swigonski (1995) a Connel (2005) nabízejí k neznalosti postupu u lesbických rodin zajímavé vysvětlení plynoucí ze specifické formy oprese leseb, která je jiná než u ostatních utlačovaných skupin. Zatímco u ostatních utlačovaných skupin je oprese charakterizována určitým druhem vztahu mezi opresorem a utlačovaným, tak u leseb není oprese primárně dána vztahem, protože ten není vůbec přítomen. Lesby nejsou považovány ani tak za méněcenné, spíše jsou sociálně konstruovány jako neexistující. Sociální instituce (sociální, ekonomické, náboženské, vládní) jsou orientovány na heterosexuální vztahy a rodinné formy. Tyto instituce předpokládají, že každá žena chce být vázána na muže, ať ekonomicky, citově nebo sexuálně. To se objevilo i ve výzkumu, kde sociální pracovnice při rozvozech automaticky předpokládaly, že ženy jsou opuštěné muži a budou hledat jiné muže.

Pokud je feminita konstruována jako doplněk hegemonní maskulinity a je orientována na uspokojení zájmů a tužeb mužů prostřednictvím souhlasnosti, péče a empatie, pak lesby nemohou být považovány za ženy. To v dvoupohlavním modelu společnosti znamená, že přestávají existovat úplně, a to i pro sociální pracovníky, kteří necítí potřebu připravovat se na varianty práce s touto cílovou skupinou. Pro lesbické matky může mít taková situace ambivalentní dopady. Na jedné straně mají od sociálních pracovnic větší klid než gay muži, protože pokud jsou neviditelné, nemusí na ně být tolik dohlíženo ze strany sociálních pracovníků, což může znamenat menší úroveň stresu. Na straně druhé může tato „neexistence“ vést k totální nepřipravenosti sociálních pracovnic pro pomoc a podporu v těžkých situacích, které klientky zažívají.

Součástí posouzení životní situace klientů je, jak již bylo uvedeno, zjištění všech relevantních informací o situaci, aby mohla být spolu s klientem navržena vhodná forma intervence. Za opresivní praktiku lze považovat jednání sociálního pracovníka, kdy „vyžaduje informace, které jsou nadbytečné, nebo takové, které nelze poskytnout“. Takovou situaci popsala informantka, která žádala o dorovnání životního minima na Úřadu práce, kde ji sociální pracovnice začala tlačit k oznámení jména otce dítěte: „*Hlavně na mě začala hned tlačit, ať sdělím otce. A já samozřejmě, i když právě jinak s tím nemám problém s tou orientací, že bych jí lidem neřekla, tak kdyby tam třeba byla nějaká příjemnější, tak bych jí řekla pravdu, ale týhle ty ženský mi to prostě vadilo, že jí mám říct o sobě něco dál, když je na mě takhle nepříjemná. Takže jsem mlžila, že prostě, že jim to jako neřeknu. A ona samozřejmě mě tlačila dál a říkala, že přece to dítě má právo na otce, kdo mi ty peníze dá, a že stát mě nebude pořád živit, a byla pořád nepříjemná. Tak jsem si říkala, no tudy cesta nevede, teda. To ona bude mít pocit, že otce znám, že jo. A pořád do mě bude hučet. Tak jsem jí řekla, já ho prostě neznám, to bylo umělý oplodnění ze spermabanky. A ona mi řekla, že no to jako mi musíte přinést papír, jako s razítkem z té kliniky, kde jste byla. A já jsem jí říkala, že to teda nepřinesu, neb to prostě nebylo oficiální.*“ Dlužno dodat, že úkolem, ani právem sociálních pracovnic není klienta někam „tlačit“, ale jejich odpovědností je pouze ho upozornit na rizika jeho volby, aby se mohl kompetentně rozhodnout sám. Odpovědností sociálních pracovníků je také motivace klienta, ale to není totéž jako „nátlak“.

Opresivní tendence při posuzování životní situace z hlediska její normativity (sociálního světa)

Posuzování sociálního světa klientů je spojeno s rizikem „moralizování“. Jde o bagatelizaci vnitřního světa druhého člověka (Kopřiva 1997) či výhradní zaměření pouze na to, co je a co není společensky správné nebo žádoucí, bez ohledu na to, co vyhovuje klientce a jaká je skutečná situace (Laan 1998). V našem výzkumném šetření jsme se zaměřily na to, jaké opresivní praktiky zakoušely klientky od sociálních pracovnic z hlediska vynucování chování či jednání, jež tyto pracovnice považovaly za „správné“.

Jedna z moralizací se vztahovala k „moralizaci důsledků pro děti“. Sociální pracovnice považovala za špatné, aby děti vychovával stejnopohlavní pár, protože nevychová „normální děti“. Verbalizovala tento svůj apel pomocí opakování otázky „Co z dětí vyrosté?“ a zároveň implicitně předkládala odpověď, že z nich nemůže vyrůst nic dobrého. Tento postoj může zahrnovat především obavu z reprodukce „homosexuality“ na děti. Podle Clarke (in Polášková 2009: 49) často vychází z předpokladu, že homosexuální orientace je osobnostní patologií, její nositelé nejsou způsobilí k rodičovství a ohrožují zdravý vývoj svých dětí.

„Požadavek rolových vzorů“ uvádíme jako samostatnou oblast moralizace, i když je částečně podmnožinou kategorie předchozí. Sociální pracovnice jak v případě gay rodičů, tak lesbických matek negativně hodnotily absenci „přirozeného vzoru“ druhého pohlaví pro děti. Stejný požadavek identifikoval i S. Hicks (2009) v britském kontextu, když zjistil, že absence „mužského rolového vzoru“ byla sociálními pracovníky kritizována především u lesbických párů žádajících o adopce. Ty pak musely dokazovat, že bude v okolí přítomen „mužský rolový model“, a pokud neměly takový „model“ po ruce, tak alespoň musely dokládat kontakty s „heterosexuálními páry“. Podobně M. R. Woodford a kolektiv (2010) popisují situaci z přípravy pro pěstouny, kde bylo požadováno, aby se obě lesbické matky dohodly, která z nich bude naplňovat roli otce.

Další moralizace mohla souviset s „moralizací sexuální orientace rodičů“. Nicméně toto zjištění nemůžeme doložit explicitně. Spíše jsme na něj usoudily z kontextu, kterým informantka popisovala jednání sociální pracovnice poté, co zjistila její sexuální orientaci. Informantka naznačovala, že sociální pracovnice na situaci nenahlížela z perspektivy zájmů dětí, ale z hlediska správnosti a nesprávnosti sexuální orientace. Svůj postoj dávala klientce najevo tím, že s ní jednala s „odporem a nadřazeností“, nebo „přestala úplně komunikovat“. Informantka spojovala tento přístup sociální pracovnice s jejím věkem a velikostí obce, což může být značně zjednodušující pohled. M. R. Woodford a kolektiv (2010) přisuzují tento moralizující pohled sociálních pracovníků jejich preferenci vnímat normalitu z výhradně biologické perspektivy, kdy vrozené pohlaví je považováno za jednoznačnou determinantu chování člověka a jakékoliv odchylky jsou vnímány jako deviace. Moralizace sexuální orientace může mít i náboženské důvody ve smyslu uplatňované „etiky konformity“ (práva člověka by měla být omezena Božími zákony) nebo důvody tradicionalistické či konzervativní, kdy moralizace vyplývá z touhy po udržení stávajícího sociálního řádu. Tyto důvody se pravděpodobně budou volně prolínat a může se k nim přidat celá řada důvodů dalších.

Na první z uvedených argumentů, které se snaží legitimovat moralizaci sexuální orientace – tedy na biologický argument, někteří rodiče odpovídají, že „ne biologie, ale láska jsou jádrem rodiny“ (Woodford a kol. 2010), nebo „gay rodiče mají stejnou moc lásky jako kdokoliv jiný“ (Kaeser, Gillespie 1999). S argumenty vyplývajícími z náboženského,

resp. křesťanského založení lze polemizovat např. prostřednictvím Ježíše coby zastánce všech vyvržených, coby bojovníka proti xenofobii, a tedy i homofobii (Putna 2012). Vůči třetí skupině důvodů pro obhajobu moralizací vůči lidem s odlišnou sexuální orientací lze vzdorovat odkrýváním jejich mocenských motivů. Jak upozorňují B. Black, T. P. Oles a L. Moore (1998), hlavním záměrem negativních postojů k homosexualitě je potřeba udržet muže maskulinní a ženy femininní a zabránit prolínání sexuálních rolí.

Třetí oblast, ve které jsme našly moralizace, se týkala vnímaného „zpochybnění kompetence mužů k výchově malých dětí“. Jedna ze sociálních pracovnic nepovažovala za správné, aby dva muži vychovávali malé dítě: „*To asi ne, spíš měla tenhle problém, přece z biologického hlediska tohle není možné. Spíš jí bylo divné, že by dítě vychovávali dva muži. Neřešila to, že já jsem gay, ale řešila prostě, jak to dítě bude vychovávané. Jak dva muži prostě můžou vychovávat malé dítě.*“ Posouzení takové situace v rodině jako špatné může mít původ jednak v běžně předpokládané nekompetenci mužů pečovat o malé děti (např. Janebová, Černá 2008), jednak v automatických soudech o „zneužívajících gayích“ (viz výše) a také v předpokladu „povinné mužské“ a „povinné ženské“ role pro děti, které gay rodiče „nemohou“ poskytnout.

Jaká lze najít v těchto situacích

„systémová omezení“ ze strany institucí

Sociální práce nemusí působit opresivně na klienty pouze prostřednictvím nelegitimního uplatňování ukázkující moci, ale může disponovat řadou byrokratických omezení, která mohou být překážkou situačního přístupu vůči klientům. G. van der Laan (1998) k takové situaci „kolonizace životního světa Systémem“ říká, že nemusí být nutně vnímána zcela fatalisticky. Neboli to, že sociální pracovnice podléhají řadě metodik, pravidel, standardů nebo zákonů, nemusí nutně znamenat, že musí být vyloučen individuální přístup práce s klientem. Naopak upozorňuje, že tato systémová omezení by měla sloužit jako podpora či pomůcka pro sociální pracovnice, ale v momentu, kdy se stávají „klecí“ či bariérou situačního přístupu, je legitimní snažit se iniciovat jejich změnu nebo podle nich nepracovat. V našem výzkumném šetření jsme zkoumaly, zda se informanti setkali s takovým systémovým omezením a jak se v dané situaci sociální pracovnice zachovaly.

Objevily jsme pouze jedinou situaci, která nesla znaky systémových omezení na úkor klientů. Jednalo se o situaci gay otců, kteří se chtěli na Úřadu práce informovat o možnosti podpory při rodičovské dovolené pro jednoho z nich. Dítě si pořídili v zahraničí s pomocí náhradní matky a tam jim byl také vydán rodný list dítěte, kde byli jako rodiče zapsáni dva otcové. Po návratu do České republiky chtěli, aby jeden z nich využil možnost rodičovské dovolené. Pracovnice „byla naprosto zmatená a netušila, o co naprosto jde. V tom smyslu, že nemůžou být dva otcové napsaní v rodném listu. Což samozřejmě české právo nezná, že? Nějaký prostor na diskusi nám vůbec nedávala nebo mi nenechala“, jak popisoval jeden

z otců situaci. Nedočkali se žádné rady či podpory, kromě instrukce, aby si zařídili nový rodný list, kde bude uveden pouze jeden z nich. Otcové se rozhodli, že situaci nechají být, protože se ani jeden z nich nechtěl vzdát práva na dítě.

Jedná se o typický příklad kolonizace, kdy je jedinečná forma rodinného života lidí sešněrovávána formálními pravidly a nařízeními. Amy Russell (2009) k tomu poznamenává, že tradičně a konvenčně orientovaná politika bývá rozvíjena prostřednictvím neutrálních formátů, které ignorují jedinečné potřeby gay mužů a lesbických žen. Legislativa tak vytváří bariéry pro legitimizaci gay/lesbického rodičovství. S. Hicks (2009) prováděl v Británii přímo textuální analýzu formulářů využívaných v sociálně-právní ochraně dětí a došel k závěru, že formuláře nejsou odrazem potřeb lidí v jejich diverzitě, ale že naopak realitu produkují, protože jsou prezentované jako odraz objektivní reality. Tyto formuláře zpravidla zahrnují kolonky „jméno matky“ a „jméno otce“, místo „jmen rodičů“, takže reprodukuje předpoklad heteronormativity.

Za tristní – v situaci popisované informantem – považujeme, že sociální pracovnice nezpochybnila nastavení legislativy či konkrétního formuláře, nedala najevo alespoň verbálně nesouhlas s daným systémovým nařízením a už vůbec ji nenapadlo podat podnět ke změně prostředí – podoby formuláře. Daná pracovnice postupovala zcela byrokraticky podle pravidel, což nás vede k tomu, abychom její přístup nepovažovali za profesionální a uvážlivý. Podle našeho výkladu zákona by neměl být takový rodný list dítěte vůbec překážkou k pobírání rodičovského příspěvku, takže se mohlo jednat i o individuální opresi pracovnice, ovšem podpořenou systémem.

V rámci naší sekundární analýzy dat jsme zjistily, že některé sociální pracovnice uplatňovaly velmi profesionální přístup (byť jsme se mu v tomto textu nevěnovaly), ale našly jsme také praktiky popisované klientkami, které lze vnímat jako opresivní. Ty spočívaly především v neinformovanosti o situaci stejnopohlavních rodičů, v tendenci k moralizování, v neautentickém jednání a ve fatálním podřizování se systémovým požadavkům.

Závěr a praktická doporučení pro sociální práci

V předchozím textu jsme zkoumaly opresivní tendence české sociální práce vůči stejnopohlavním rodičům zejména v oblasti vzdělávání a praxe. Provedená analýza ukázala, že některé znaky oprese lze najít jak v praxi, tak v teorii. Našly jsme jak přímé diskriminační jednání, na které lze usuzovat na základě analyzovaných rozhovorů, tak nepřímé formy diskriminace, které vyplynuly spíše z analýzy odborných dokumentů v oblasti sociální práce. Přímá diskriminace se vyznačovala nerovným přístupem vůči klientům na základě sexuální orientace. Za nepřímou diskriminaci lze považovat „mlčení“ o lesbách a gayích v české sociální práci a z toho vyplývající neznalost této tematiky u konkrétních pracovnic, případně institucionální bariéry, které jim nepřiznávají některá práva. Ty však mohou být také

důsledkem prosazované heteronormativity, která se projevuje redukcí rodiny na svazek muže a ženy s jejich „přirozenými rolemi“ a jejich vzájemnou komplementaritou, což je v rámci sociální práce prezentováno jako ideální výchovné prostředí pro děti.

Diskurs heteronormativity je v sociální práci rozpoznatelný a jeho důsledkem může být to, že profese, která se má zasazovat o práva lidí, místo toho přispívá sama k opresi. V rámci teorie se zdá být heteronormativita prosazována spíše nereflekтованě ve smyslu Lyotardova (1993) „velkého příběhu“ o správné rodině a rolích ženy a muže v ní, než by docházelo k přímé patologizaci LG rodin. Pokud lze spekulovat o určitém pozitivním posunu v diskursu, pak se jedná pouze o posun od „velkého příběhu“ ke „kultuře ticha“, která reprodukuje heteronormativitu možná méně viditelně, ale v podstatě se stejným efektem na práva klientů. Praxe může jen těžko zůstat imunní vůči diskursu teorie. Navíc ve spojení s výše popsáním diskursem o „homosexualitě“ v České republice lze předpokládat její větší roztříštěnost mezi „vyžadovanou“ heteronormativitou a „nereflektovanou“ heteronormativitou, tudíž i vyšší riziko opresivity, než je tomu u teorie. Sociální práce se tak skutečně může jevit ve vztahu ke GL klientům jako konstruovaná opresivně, protože se jednak sama vyžadováním heterosexuálního rodičovství stává nástrojem oprese a jednak nereflekтовáním této formy útlaču ztrácí prostor pro tvorbu kontrolních mechanismů, které by této opresi bránily, případně ji sankcionovaly. Neopresivní přístup se tak může stávat individuální záležitostí konkrétních sociálních pracovnic více než systémovým atributem profese.

Přesto si z našich zjištění netroufneme učinit závěr ve smyslu, že „sociální práce je opresivní“. Pouze na jejich základě upozorňujeme na oblasti, kde se případná oprese vůči lesbám a gayům může projevit. Dále si dovolíme navrhnout některá opatření pro sociální práci i sociální pracovnice samotné, aby se projevy oprese eliminovaly.

Na úrovni sociální práce jako profese by Asociace vzdělavatelů v sociální práci ČR měla doformulovat Minimální standard vzdělávání v sociální práci takovým způsobem, aby zahrnoval požadavek kritického vzdělávání o sexuálních skupinách/menšinách v oblasti jejich potřeb, problémů, ať na úrovni lidí, tak na úrovni jejich systémové oprese. Zároveň by měly být vyučovány praktické způsoby aplikace antiopresivní sociální práce. Dodržování takového standardu by mělo být kontrolováno. Profesní asociace by měly ve svých etických dokumentech věnovat větší pozornost etice jednání s rizikovými skupinami z hlediska oprese. Předkladatel zákona o sociálních pracovnících (Ministerstvo práce a sociálních věcí ČR), který je nyní v jednání, by měl do návrhu formulovat jasné zásady profesionálního jednání a také sankce, které je možno využít při diskriminačním jednání. A celkově by měla začít v rámci sociální práce diskuse k překonstruování konceptů rodiny, rodičovství, mateřství, otcovství apod., které jsou v rámci stávajícího diskursu značně heteronormativní.

Na úrovni konkrétních sociálních pracovníků by měla být součástí profesionality kritická reflexe tzv. pravd o sexuálních menšinách. Sociální pracovníce by měly takové pravdy veřejně zpochybňovat a upozorňovat na jejich nespravedlivé důsledky pro klientky a klienty, a to jak v rovině veřejného vystupování, tak v rovině vlastní sebereflexe. K. A. Tiemann, S. A. Kennedy a M. P. Haga (1997) doporučují sociálním pracovníkům vzdělávat se v oblasti situace sexuálních menšin/skupin, aby dokázali reflektovat, jak může být v určitých situacích těžké a stresující být lesbou či gayem v heterosexuálním světě. Je potřebné znát důsledky plynoucí z pocitu vyloučení, inferiority v rámci většinové společnosti a ze života v kultuře heteronormativity (Russell 2009). K. A. Tiemann, S. A. Kennedy a M. P. Haga (1997) upozorňují, že nestačí pouze akceptovat životní styl sexuálních skupin, protože prostá tolerance v sobě zahrnuje jistou nadřazenost. Profesionální přístup jde dále v tom, že zahrnuje snahu pracovat s utlačovanými s ohledem na jedinečnou realitu jejich životů a na změnu jejich prostředí. Intervence na úrovni klientů by měly být zaměřeny na podporu budování jejich pozitivní sexuální identity, sebeúvěry a sebeúcty (Levy 1989). Odpovědnost sociálních pracovníků se váže nejen k podpoře zdrojů a silných stránek klientů, ale i ke změně na straně jejich prostředí, případně na zprostředkování interakce mezi nimi. Proto je součástí profesionální práce iniciace změn na systémové úrovni, ať na úrovni zákonů, institucionálních či organizačních omezení, nebo na úrovni nejbližšího prostředí rodiny či blízkých.

Literatura

- Bechyňová, V. 2012. *Případové konference. Praktický průvodce pro práci s ohroženou rodinou*. Praha: Portál.
- Bechyňová, V., Konvičková, M. 2008. *Sanace rodiny. Sociální práce s dysfunkčními rodinami*. Praha: Portál.
- Berknam, C., Zinberg, G. 1997. „Homophobia and Heterosexism in Social Workers.“ *Social Work*, Vol. 42, No. 4: 319–331.
- Black, B., Oles, T. P., Moore, L. 1998. „Homophobia Among Students in Social Work Programs.“ *Affilia*, Vol. 13, No. 2: 166–189.
- Bosá, M. 2011. „Miesto feminizmu v tradícii sociálnej práce.“ *Gender, rovné príležitosti, výzkum*, roč. 12, č. 1: 35–43.
- Brzek, A., Pondělíčková-Mašlová, J. 1992. *Třetí pohlaví*. Praha: Scientia Medica.
- Brízová, T. 2013 *Sociální práce z perspektivy leseb a gayů, kteří mají děti*. (Bakalářská práce). Hradec Králové: ÚSP UHK.
- Centrum pro výzkum veřejného mínění SOÚ AV ČR. 2012. *Postoje veřejnosti k práвам homosexuálů*. (Tisková zpráva Ov120710). [online]. Praha: SOÚ AV ČR. [cit. 25. 5. 2013]. Dostupné z: <<http://cvvm.soc.cas.cz/media/content2/documents/c1/a6884/f3/ov120710.pdf>>.
- Connel, R. 2005. *Gender, Men, and Masculinities*. Cambridge: Polity Press.
- Cramer, E. P. 1997. „Effects of an Educational Unit about Lesbian Identity Development and Disclosure in a Social Work Methods Course.“ *Journal of Social Work Education*, Vol 33: 461–472.
- Etický kodex sociálních pracovníků ČR*. 2006. Společnost sociálních pracovníků.
- Fifková, H. 1998. *O sexu s Hankou*. Praha: Grada Publishing.
- Foucault, M. 1978. *The History of Sexuality*. New York: Random House.
- Fredriksen-Goldsen, K. I., Lindhorst, T., Kemp, S. P., Walters, K. L. 2009. „My Ever Dear’: Social Work’s ,Lesbian’ Foremothers. – A Call for Scholarship.“ *Affilia*, Vol. 24, No. 3: 325–336.
- Hancock, T. U. 2008. „Doing Justice: A Typology of Helping Attitudes Toward Sexual Groups.“ *Affilia*, Vol. 23, No. 4: 349–362.
- Hendl, J. 2005. *Kvalitativní výzkum. Základní metody a aplikace*. Praha: Portál.
- Hicks, S. 2008. „Thinking through Sexuality.“ *Journal of Social Work*, Vol. 8, No. 1: 65–81.
- Hicks, S. 2009. „Sexuality and the ,Relations of Ruling’: Using Institutional Ethnography to Research Lesbian and Gay Foster Care and Adoption.“ *Social Work & Society*, Vol. 7, No. 2: 234–245.
- Janebová, R. 2012. „s chlapcem by měl pracovat muž..., – kritická reflexe ,pozitivního mužského vzoru, v sociální práci.“ *Sociální práce*, roč. 12, č. 4: 16–29.
- Janebová, R., Černá, L. 2008. „Konstrukce žen-klientek a mužů-klientů v praxi sociální práce.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 9, č. 2: 37–44.
- Janebová, R., Kappl, M. 2008. „Lesbická feministická teorie v sociální práci.“ Pp. 48–59 in *Sexuality*. Hradec Králové: Gaudeamus.
- Janošová, P. 2000. *Homosexualita v názorech současné společnosti*. Praha: Karolinum.
- Kaeser, G., Gillespie, P. 1999. *Love Makes a Family: Portraits of Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Parents and Their Families*. Amherst: University of Massachusetts Press.
- Kessler, S. J., McKenna, W. 1985. *Gender: An Ethnomethodological Approach*. Chicago: Chicago University Press.
- Kodymová, P., Koláčková, J. 2005. „Sociální práce s osamocenými rodiči.“ Pp. 43–54 in Matoušek, O., Koláčková, J., Kodymová, P. *Sociální práce v praxi*. Praha: Portál.
- Kopřiva, K. 1997. *Lidský vztah jako součást profese*. Praha: Portál.
- Kovařík, J. 2003. „Posuzování potřeb ohroženého dítěte.“ Pp. 201–228 in Matoušek, O. a kol. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál.
- Kraus, B. 1999. *Sociální aspekty výchovy*. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové.
- Laan, van der G. 1998. *Otázky legitimacy sociální práce*. Boskovice: Albert, Ostrava.
- Levy, E. F. 1989. „Lesbian Motherhood: Identity and Social Support.“ *Affilia*, Vol. 4, No. 4: 40–53.
- Lyotard, J. F. 1993. *O postmodernismu*. Praha: Filosofický ústav AV ČR.

- Matoušek, O. a kol. 2001. *Základy sociální práce*. Praha: Portál.
- Matoušek, O. 2003a. „Práce s rodinou.“ Pp. 179–200 in Matoušek, O. a kol. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál.
- Matoušek, O. a kol. 2003b. *Metody a řízení sociální práce*. Praha: Portál.
- Matoušek, O. 2005a. „Sociální práce se zneužívanými, týranými a zanedbávanými dětmi a jejich rodinami“ Pp. 27–41 in Matoušek, O., Kolářková, J., Kodymová, P. *Sociální práce v praxi*. Praha: Portál.
- Matoušek, O. 2005b. „Sociální práce s mnohoproblémovými rodinami“ Pp. 75–87 in Matoušek, O., Kolářková, J., Kodymová, P. *Sociální práce v praxi*. Praha: Portál.
- Matoušek a kol. 2013. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál.
- Matoušek, O., Kolářková, J., Kodymová, P. 2005. *Sociální práce v praxi*. Praha: Portál.
- Matoušek, O., Uhlíková, Š. 2005. „Sociální práce s rodinami v rozvodu.“ Pp. 57–74 in Matoušek, O., Kolářková, J., Kodymová, P. *Sociální práce v praxi*. Praha: Portál.
- Matoušek, O., Pazlarová, H. 2010. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny v kontextu plánování péče*. Praha: Portál.
- Mezinárodní etický kodex sociální práce – principy. Návrh přijatý valným shromážděním IFSW (Mezinárodní federace sociálních pracovníků). 2004. Adelaide.
- Minimální standard vzdělávání v sociální práci. 2011. Asociace vzdělavatelů v sociální práci.
- Musil, L. 2008. „Různorodost pojetí, nejasná nabídka a kontrola výkonu ‚sociální práce‘.“ *Sociální práce*, roč. 8, č. 2: 60–79.
- Newman, B. 1989. „Including Curriculum Content on Lesbian and Gay Issues.“ *Journal of Social Work Education*, Vol. 25, No. 3: 202–211.
- Pazlarová, H. 2013a. „Pěstounská péče.“ Pp. 466–467 in Matoušek a kol. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál.
- Pazlarová, H. 2013b. „Osvojení.“ Pp. 468–469 in Matoušek a kol. *Encyklopedie sociální práce*. Praha: Portál.
- Polášková, E. 2009. *Plánovaná lesbická rodina. Klíčové aspekty přechodu k rodičovství*. Brno: FSS MU.
- Procházka, I. 2002. „Diferenciální diagnostika.“ Pp. 43–48 in Fífková, H. a kol. *Transsexualita. Diagnostika a léčba*. Praha: Grada Publishing.
- Putna, M. C. 2012. *Křesťanství a homosexualita: Pokusy o integraci*. Praha: Torst.
- Russell, A. 2009. „Lesbians Surviving Culture: Relational-Cultural Theory Applied to Lesbian Connection.“ *Affilia*, Vol. 24, No. 4: 406–416.
- Smitková, H., Kuruc, A. 2012. *Odporúčania a podnety pre psychologov a psychologičky, ktorí pracujú s lesbickými/gejskými/bisexuálnymi/transrodovými (LGBT) klientmi a klientkami*. Bratislava: Iniciativa Inakosť.
- Sokolová, V. 2009. „Otec, otec a dítě: gay muži a rodičovství.“ *Sociologický časopis*, roč. 45, č. 1: 115–145.
- Sperling, R. L. 2010. „Conspicuously Absent: Lesbians in Professional Social Work.“ *Affilia*, Vol. 25, No. 3: 250–263.
- Speziale, B., Gopalakrishna, V. 2004. „Support and Functioning of Nuclear Families Headed by Lesbian Couples.“ *Affilia*, Vol. 19, No. 2: 174–184.
- Swigonski, M. E. 1995. „Claiming a Lesbian Identity as an Act of Empowerment.“ *Affilia*, Vol. 10, No. 4: 413–425.
- Tiemann, K. A., Kennedy, S. A., Haga, M. P. 1997. „Lesbians, Experiences With Helping Professionals.“ *Affilia*, 12: 84–95.
- Wiener, L. S., Siegal, K. 1990. „Social Workers' comfort in Providing Services to AIDS Patients.“ *Social Work*, Vol. 35, No. 1: 18–25.
- Woodford, M. R., Sheets, M., Scherrer, K., d'Eon-Blemings, R., Tenkate, E., Addams, B. 2010. „Lesbian Adoptive Couples: Responding to Shifting Identities and Social Relationships.“ *Affilia*, Vol. 25, No. 3: 278–290.
- Zákon č. 359/1999 Sb., o sociálně-právní ochraně dětí, ve znění pozdějších předpisů.
- Zákon č. 208/2006 Sb., o sociálních službách, ve znění pozdějších předpisů.
- Zásady a obsah věcného záměru zákona o sociálních pracovnících a samosprávné profesní organizaci, 2013.

Poznámky

- Článek vznikl v souvislosti s projektem „Rozvoj a podpora multidisciplinárního vědecko-výzkumného týmu pro studium současné rodiny“ na UHK (RODINA-UHK, reg. č. CZ.1.07/2.3.00/20.0209)
- Na úvod považujeme za nutné ozřejmit, že se snažíme používat genderově korektní jazyk, a to způsobem nahodilého střídání mužského a ženského rodu (klient a klientka, pracovník a pracovnice, informant a informantka), bez ohledu na to, jaký obnáší dané podstatné jméno podíl mužů a žen.
- Laanův koncept rozpracovává teorii komunikativního jednání Jürgena Habermase do oblasti sociální práce.
- Portál je jediné nakladatelství v České republice, které má speciální edice zaměřené na praxi sociální práce a sociální služby.
- Jednalo se o knihy těchto autorek a autorů: V. Bechyňová (2012), V. Bechyňová, M. Konvičková (2008), O. Matoušek a kol. (2001), O. Matoušek a kol. (2003b), O. Matoušek, J. Kolářková, P. Kodymová (2005), O. Matoušek, H. Pazlarová (2010), O. Matoušek a kol. (2013). Vzhledem k tomu, že zde převažují autorky a autoři pražské školy sociální práce, může být zvolená strategie výběru poněkud zkreslující. Protože nezkoumáme diskurs jako celek, ale hledáme pouze opresivní tendence, považujeme takové zúžení výzkumného vzorku dokumentů za spravedlivé.
- Kromě toho vnímáme další dva argumenty pro nevhodnost používání termínu „homosexualita“ v rámci emancipačních snah transgender skupin v širším slova smyslu. Jedním je předpokládaná dualita sexuálních orientací ve smyslu heterosexuality vs. homosexuality, jejich opozičnost a implicitní hierarchičnost. Termín „homosexualita“ implicitně předpokládá stav, kdy existují pouze dvě sexuální orientace, a zároveň považuje „homosexualitu“ za in-

feriorní „heterosexualitě“. Tento stav bývá nazýván jako „heteronormativita“ a vyznačuje se předpokladem povinné heterosexuality, reprezentované podporou odlišných, ale komplementárních rolí žen a mužů, a udržováním „feminity“ a „maskulinity“ jako reálných a objektivních faktů (Kessler, McKenna 1985). Používání termínu „homosexualita“ tedy může vést k ignorování jiných variací sexuálních orientací a může vést k legitimaci nerovností mezi ženami a muži. Druhým argumentem zpochybňujícím vhodnost užívání termínu „homosexualita“ je jeho jazykové omezení. Běžně se užívá termín „homosexuál“, ale těžko někde najdeme označení „homosexuálka“. Jedná se o generické maskulinum, které nemá svou alternativu ve femininu. To může vést k opomíjení situace lesbických žen.

Mgr. Radka Janebová, Ph.D., odborná asistentka v Ústavu sociální práce Univerzity Hradec Králové. Vyučuje předměty zabývajícími se metodami sociální práce, a to především z pohledu kritické perspektivy, a zabývá se genderovými aspekty sociální práce. Pracuje jako sociální pracovnice Občanského sdružení Triangl, kde se věnuje práci s rodiči dětí ohrožených umístěním do ústavní výchovy. Korespondenci zasílejte na adresu: radka.janebova@uhk.cz.

Bc. Tereza Břízová, absolventka bakalářského studia oboru sociální práce v Ústavu sociální práce Univerzity Hradec Králové. Byla realizátorkou výzkumu percepce přístupu sociálních pracovníků a pracovníků ze strany stejnopohlavních rodičů. Korespondenci zasílejte na adresu: brizote@seznam.cz.

Bc. Ivana Velčovská, studentka magisterského stupně oboru sociální práce a sociální politika v Ústavu sociální práce Univerzity Hradec Králové. Aktivně se věnuje otevírání tématu LGBT problematiky v sociální práci. Korespondenci zasílejte na adresu: ivana.velcovska@uhk.cz.